

İSLAM'DA ADALET, PROF. DR. SABRİ ORMAN İLE YAZIŞMALAR

Prof. Dr. Kudret Bülbül¹

Bazen bir şeyler yapmak ya da yazmak istersiniz. Yapmak ya da yazmak istediğinizden emin olmakla birlikte, nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiğinden çok emin olmayabilirsiniz. Zihninizi berraklaştırmak için geçmişe bakar, size rehberlik edecek deniz fenerleri ararsınız.

Bu tür durumlarda, bazen, yaşadığınız çağda hayatta olan bir bilge kişi ile istişare edebilecek kadar şanslı da olabilirsiniz.

Her ölüm erken görülür. Her ölüm belirli oranda bir acı, elem ve özlem verir. Ama inananlar için ölüm, fani hayattan baki hayata geçiştir. Bu nedenle kubbede hoş bir seda bırakarak dünyadan ayrılmak herhalde bir insanın miras bırakabileceği en değerli şeydir. Kubbede fazlası ile hoş seda bırakanlardan olduğunu düşündüğüm Prof. Dr. Sabri Orman Hocamın vefatını öğrendiğimde, yukarıdaki ifadeler gönlüme düşen ilk duygulardı.

Sabri Hocaya dair bir armağan hazırlanması teklifime hızlıca olumlu cevap verdiği ve böyle bir çalışmayı koordine ettiği için İstanbul Ticaret Ü. Rektörü Prof. Dr. Yücel Oğurlu hocama teşekkür ediyorum.

Sabri Orman Hocamı ilk kez üniversite son sınıfta, 1991 yılında görmüştüm. O yıl MGV (Milli Gençlik Vakfı) olarak düzenlendiğimiz mezuniyet töreninde, Rahmetli Süleyman Arif Emre ile birlikte davetlilerimiz arasındaydı.

Hocayı uzaktan izlesem de yüz yüze tekrar görüşmek ve konuşmak için yollarımız pek denk düşmedi. Ta ki, bir uçak yolculuğunda tesadüfen karşılaşmamız sonrasında, kendisinin daveti ile İhsan Süreyya Sırma hocanın da bulunduğu ortak bir mecliste bulunmamız ve hazırlamakta olduğum Siyaset Bilimi kitabımdaki Adalet bölümü için yazışmamıza kadar.

Siyaset Bilimi kitaplarında, başka pek çok ilke ve kavrama yer verilirken adalet kavramına pek yerilmez. Oysa önce adalet ki, özgürlük de eşitlik de onda mündemiçtir.

Adalet bölümünü yazarken zihnimdeki sorulara cevap aramak için kimlerle istişare edebilirim diye sorduğumda, çalışmalarını nedeniyle Sabri Orman ilk aklıma gelenlerdendi. Eylül 2018'de gerçekleşen aşağıdaki yazışmalar bu çerçevede gelişti. Fikirlerimiz tam tamına örtüşmese de, Sabri Hocanın işaret ettiği noktaların son derece önemli olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle bu noktaların daha fazla kimse tarafından bilinmesini istedim. Umarım izni dışında bu yazışmaları paylaştığım için beni bağışlar.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Ü. SBF Öğretim Üyesi.

Kudret Bülbül:

Hocam Merhaba,

Ben Kudret Bülbül, Eski YTB Başkanı. Bilmiyorum hatırlar mısınız bir Ankara-İstanbul uçak yolculuğunda karşılaşmış ve sonrasında davetinizle İhsan Süreyya Sırma hocamın da bulunduğu bir grupla İstanbul Valiliği yakınlarında bir yerde sohbet etmiştik.

Hocam tekrar üniversiteye döndüm. Bir siyaset bilimi kitabı yazmaya çalışıyorum. Bu kitaba Batı siyaset bilimi kitaplarında pek olmayan bir adalet bölümü de koymayı planlıyorum.

Zatı alinizin çok iyi bildiği gibi Batı literatüründe liberaller daha çok negatif adaleti yani usuli adaleti ya da mağduriyeti, zorbalığı, baskıyı ortadan kaldıran bir adaleti savunuyorlar. Yoksulluk, yoksunluk vb. nedenlerle toplumda oluşabilecek ihtiyaçları adaletsizlik olarak görmüyor ve devlete bir yükümlülük yüklemiyorlar. Başkaları da olmakla birlikte daha çok sosyalistler bu adaleti yetersiz görüp, pozitif adaleti ya da düzenleyici veya sosyal adaleti savunuyorlar. Bu konuda toplumda var olan yoksulluk, yoksunluk vb. ihtiyaçların ortadan kaldırılması için devlete sorumluluk yüklüyorlar.

Hocam okumalarım İslami anlamda adaletle ilişkin beni şöyle bir yoruma götürüyor. Adalet açısından dinimiz devlete ya da devlet yetkililerine daha çok adaleti sağlamaya, mağduriyetleri, baskıyı, zorlamayı gidermeye yönelik bir sorumluluk yüklüyor. Bu da daha çok negatif bir adalet. Ama toplumda var olan yoksulluk, yoksunluk, fiziki yetersizlikler gibi nedenlerden kaynaklanan ihtiyaçları ortadan kaldırmaya yönelik ise bireyleri ve toplumu sorumlu tutuyor, devleti değil.

"Sizin Gazali, Adalet ve Sosyal Adalet" kitabınızı okudum. Bu çalışmanız için teşekkür ediyorum. Ufuk açıcı olmuş. Bu çalışmadan da benim anladığım, gerek farzı ayın, farzı kifaye, zekât, sadaka gibi sorumluluklarla toplumda var olan ihtiyaçları (adaletsizlikleri diyelim) karşılamaya yönelik muhatap bireyler ve toplumlar gibi.

Özetle hocam dinimizde devlete daha çok negatif adaleti sağlama, birey ve topluma ise pozitif adaleti sağlam yükümlülüğü verilmiş gibi bir noktaya ulaşıyorum.

Bu konuyu engin birikiminizden ve Gazali üzerine yaptığınız çok değerli çalışmalardan hareketle bir de sizinle istişare etmek istedim. Fakültede eğitim dili İngilizce. Çok sayıda uluslararası öğrenci de var. Çalışmayı bitirebilirim İngilizce olarak da yayınlanacak. Gençlere yanlış bir şey söylememek için sizin değerlendirmenizi önemsiyorum Hocam.

Saygılarımla,
Prof. Dr. Kudret Bülbül

Sabri Orman:

Merhabalar Kudret hocam,

Biraz uzun olduğu için cevabımı ekte gönderiyorum. Selam ve sevgilerimle.

Sabri Orman

16.09.2018

Sevgili Kudret Hocam,

Öncelikle cevap yazmada geciktiğim için mazur görmenizi diliyorum. Sebebi şu ki size, istişarede bulunduğunuz konuda bir şeyler yazmak gerekiyordu, bende ise fazla hazır şey yoktu. Şimdi yazıyorum ama sadra şifa şeyler bulmuş olmamdan ziyade, cevap vermeyi daha fazla ertelemenin “adil” olmayacağını düşündüğümünden dolayı.

Sizden son kitapçığımı okuduğunuzu haber veren ve onunla ilgili bir konuda da istişare içeren bir mektup almak hoş bir sürpriz oldu. Üniversiteye döndüğünüzü belirtiyorsunuz ama yeni adresiniz konusunda biraz daha bilgi makbule geçirdi. Bu vesileyle yeni görevinizin hayırlı olmasını diliyorum. Umarım haberleşmemiz devam eder ve yine karşılaşırız.

İstişare ettiğiniz konuya gelince, aslında henüz kendimi temas ettiğiniz konularda güvenle konuşacak kadar berrak hissetmiyorum, ancak size hiçbir şey söylememek de olmayacağı için aşağıda bazı düşünce ve kanaatlerimi sizinle paylaşmaya çalışacağım. Yalnız farz-ı ayn ve kifaye konularında Gazali’yi vesile edinerek değindiğim noktaların önemli olduğunu düşünüyorum. Ve bu konuları İslami açıdan anlamaya çalışanların zihinlerinin netleşmesi bakımından hayli yardımcı olabileceğine inanıyorum; çünkü bildiğim kadarıyla daha önce böyle bir teorik çerçeve berraklığa kavuşturulabilmiş değildi. Sizin çalışmanızın konuya daha büyük bir berraklık kazandıracağını umarım.

1. “Pozitif” ve “negatif” nitelemeleri özgürlükler için kullanılır ama adalet için de kullanılır mı bilmiyorum. Orada, malum, diğer bazı kriterlerin yanı sıra “prosedürel” ve “süstantif” gibi tasnif kriterleri kullanılır. Bu konuyla başlamamın sebebi, sizin konuyu o çerçevede mütalaa ediyor olmanızdır. Eğer daha bidayetinde işi doğru kurmazsak daha sonraki analiz ve mukayese sürecinde ondan kaynaklanan lüzumsuz sıkıntılar yaşarız.
2. Yukarıdaki gibi bir tasnif kabul edilse dahi, onun da kendi problemleri vardır. Malum, özgürlüklerin o şekilde tasnif edilmesinin anlamlı olup olmadığıyla ilgili ciddi tartışmalar vardır.
3. İlginçtir ki bizim kültür havzamızda da bu tartışmaları haklı gösterecek örnekler bulmak mümkündür. Nitekim Gazali’nin adaleti bazen “başkasına zarar vermeyecek şekilde hareket etmek” şeklinde ve negatif olarak, bazen de “her kese hakkını vermek” şeklinde ve pozitif olarak tanımladığını hatırlayacaksınız. Ayrıca, malum olduğu üzere, Gazali’nin Sultan Sencer’e söylediklerinin muhatabı, aslında devlettir. Orada en çok vurgulanan ilke ise empati yapmaktır. Empati de hem negatif hem de pozitif olarak formüle edilebilir.
4. Adalet İslami açıdan zorunluluk alanına girer (Vacip veya farz). Diğer taraftan, adalet idealinin gönüllük alanında da ihsanla sürdürüldüğünü ve ihsanın “başkasına faydalı olacak şekilde hareket etmek” şeklinde tanımlandığını

- hatırlayacaksınız. Burada eklenmesi gereken nokta İslami bir çerçevede zorunluluğun tek kaynağının nass olması gerekmediğidir. Pekâlâ dini olarak gönüllü olan fiiller siyasal/toplumsal kararlarla zorunlu hale getirilebilir.
5. Ayrıca, tahsil ve tediyesi itibariyle zekâtın aynı zamanda bir devlet görevi olduğunu da hatırlayacaksınız.
 6. Başka bir önemli nokta, farz-ı kifayelerin yaptırımı meselesinin yoruma açık olduğunu ve orada henüz kesin bir sınır çizgisinden bahsedebilecek durumda olmadığımızdır.
 7. Toplumsal yükümlülüklerin kurumsallaştırılması ve organizasyonu meselesi de üzerinde düşünölmeye muhtaç bir konudur. Ve o konuda daha söylenebilecek hayli söz olduğu kanaatindeyim.
 8. İslam dininde bir aktör ve bir mükellef olarak birey ve topluma kıyasla devletin çok ön planda olmadığı retrospektif olarak söylenebilir. Ancak kanaatimce İslami konularla ilgili olarak söylenebilecek sözler söylenmiş ve bitmiş değildir; hatta söylenebilecek sözlerin daha fazlasının “prospektif” olduğunu düşünüyorum. Buradaki hareket noktam ise eşyada aslolanın ibaha olması, yani serbestlik ya da düzenlenmemiş olmanın ilke olmasıdır. Ancak, bunun hem bir imkân hem de bir kısıt olduğuna dikkat etmek gerekir tabii.
 9. Burada kritik nokta, yükümlülük, sorumluluk ve yetki noktasında toplum ile onun örgütlü hali olan devlet arasındaki ilişkiler ve onların alabileceği şekillerdir. Bu konuda devletle ilgili konuların müphem bırakılmış olmasının bir hikmete mebni olduğunu ve bir dezavantaj değil, aksine muazzam bir avantaj olduğunu ve İslam’ın hayatiyetinin devamı bakımından kritik bir imkân olduğunu düşünüyorum.
 10. Adalet ve sosyal adalet gibi konular fikri hazırlığımızın pek tatminkâr olmadığı alanlardır. Seyid Kutub’un o konuda bir kitabı olduğunu hatırlayacaksınız. Bende bir nüshası olmadığı için içeriğiyle ilgili bir şey söyleyemem, ama özellikle tercümesi bakımından ihtiyatla karşılanması gerektiğini tahmin ediyorum. Onun dışında yerli olarak, benim kitapçığım ilk halinin de önce bir tebliğ olarak içinde yer aldığı ve Bursa’daki KURAV tarafından yayınlanan bir sempozyum tebliğleri kitabı var. Khadduri’nin de *Islamic Conception of Justice* başlıklı bir kitabı var.

Sonuç olarak, “dinimizde devlete daha çok negatif adaleti sağlama, birey ve topluma ise pozitif adaleti sağlama yükümlülüğü verilmiş gibi bir noktaya ulaşıyorum” şeklindeki değerlendirmenizin gerek yukarıdaki noktalar gerekse *emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker* noktasında daha bir hayli düşünölmeye ve olgunlaştırılmaya muhtaç bir husus olduğunu düşünüyorum.

Hürmet ve muhabbetlerimle.

Sabri Orman

Kudret Bülbül:

Değerli Hocam,

Çok nazik ve bir o kadar da değerli ve derin yanıtlarınız için teşekkür ediyorum.

İlk olarak bürokrasi sonrası, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF’nde olduğumu, bu fakültenin dekanlık görevini de yürüttüğümü belirteyim.

Belki öncelikle neden bir siyaset bilimi kitabı yazmaya gerek duyduğumu ifade etmeliyim. Üniversiteye döndükten sonra özellikle İngilizce eğitilmiş fakültelerde (Türkçe eğitilmiş fakültelerde de içerik açısından pek fark olduğunu sanmıyorum) müfredatın neredeyse tamamen Batı müfredatı olduğunu bir kez daha müşahade ettim. Siyaset Bilimi açısından, Heywood’un kitabı okutuluyor. Yayınevi hocalara kitabı, power point olarak sunmaları, soruları ve gerekli diğer materyalleri hazır olarak veriyor. Hocaya adeta taşeronluk yapmak kalıyor.

Heywood üzerinden gidersek kitap iyi bir kitap. Ama siyaset, sosyoloji, iktisat gibi Batı literatüründeki önde gelen ders kitaplarında, bildiğiniz gibi, biz ve medeniyetimiz neredeyse yokuz. Bu durumda öğrencilerimize adeta “kendilerinin, atalarının ve medeniyetlerinin tarihte olmadığına” dair bir köksüzlüğü öğretmiş oluyoruz. Kendi öğrencilerimize bir köksüzlük ve yokluk hissi vermiş oluyoruz. Fakültede uluslararası öğrencilerin (çoğu da bizim anlam dünyamızdan öğrenciler) gittikçe arttığını da düşünürsek, bu köksüzlük duygusunu bizim üzerimizden onlara da aktarmış oluyoruz.

Burada kesinlikle “Batı literatürünü hiçe sayalım” demiyorum. Batı literatürünün elimizde olması değerli bir kazanım. Ama bu literatürün insanlığın tek birikimi olduğunu ve bundan başka bir birikim olmadığı varsayımını eleştiriyorum.

Bu çerçevede Siyaset bilimi açısından içerisinde bizden de katkıların olduğu bir çalışmayı gerekli gördüm. Belki çalışmanın önemli bir kısmı Batı’daki çalışmalarla aynı olacak. Çünkü oradaki birikim önemli bir birikim. Bir kısmı da sadece Batının değil, insanlığın birikimi. Ama bu birikime herhalde kendimizden de olabildiğince bir şeyler katmak gerekiyor.

Bu çerçevede kitaba bazı bölümler eklemeye çalışıyorum. Adalet de bunlardan biri. Batı siyaset bilimi kitaplarında, özgürlük ve eşitlik ile kıyaslırsak, adalet görece az yer alıyor. Bu anlamda bir siyaset bilimi kitabına “adalet” bahsi eklemek az da olsa bir farklılık. Buraya İslam ve siyaset bahsi eklemek ise daha fazla bir farklılık.

Hocam sizin de işaret ettiğiniz zorluklar nedeniyle İslam ve adalet bahsini ekleyip eklememek konusunda kararsızım. Çok büyük yetersizlikler içerecek gibi. Ama diğer taraftan bizim medeniyetimiz açısından en güçlü olduğumuz adalet bahsinin bile böyle bir kitapta olmaması büyük eksiklik olacak gibi.

Geldiğim noktada, sizin değerli analizinizden hareketle, son noktayı koyan değil, konu ile ilgili belki de ilk cümleyi kuran; tartışmayı bitiren değil başlatan bir üslup ile adalet bahsini yazmak daha anlamlı görünüyor.

Eğitim dönemi yaklaştığından, bu sıralar bitirebilirim, ilgili kısmı belki sizin de takdirinize sunabilirim.

Selam ve hürmetlerimle

Sabri Orman:

Sevgili Hocam,
Mevcut halimizle "öğrencilerimize bir köksüzlük ve yokluk hissi vermiş" olduğumuz tespiti çok sarsıcı, ama doğru, gerçek ve aynı zamanda güzel bir ifade. Yapmak istediğiniz konusundaki ifadeniz de çok güzel ve yerinde. Cenab-ı Hak müyesser eylesin.
Selam ve sevgilerimle.
S. Orman

Kudret Bülbül:

Hocam çok teşekkür ediyorum. Katkılarınız konu üzerine bir kez daha ve farklı bir açıdan düşünmeme vesile oldu.
İnş faydalı bir çalışma ortaya koyabiliriz.
Selam ve saygılarımla

Ne yazık ki Sabri Hocamız yazdığım kitabı henüz kendisine takdim edemeden rahmeti rahmana kavuştu. Böylelikle pişmanlıklarına bir yenisi daha eklendi. Daha önce de, kendisinden Osmanlıca Öğrenerek yazdığım "Said Halim Paşa" kitabımı, Mehmet Şevket Eygi'ye takdim edemeden o da rahmetli olmuştu. İyilikleri, güzellikleri, sevgileri ertelememek gerekiyor. Yarın çok geç kalmış olabiliyor.

Bu yazışmalar çerçevesinde ortaya çıkan "Siyaset Bilimi, Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler" kitabım 2019 yılında yayınlandı. 2020'nin ilk aylarında 2. Baskısını yaptı. Sabri Orman Hoca ile yazışma konumuz olan İslam ve Adalet bölümü bu kitapta yer aldı. Aynı bölüm bu yıl yayınlanacak olan, kitabın İngilizce çevirisi olan "Political Science, Concepts, Institutions, Ideologies" kitabında ve bir kavram olarak Siyaset Bilimi Sözlüğü" çalışmamda yer aldı. Konu ile ilgili görüşlerimi merak edenler bu çalışmalara bakabilirler.

Bir kez daha Sabri Hocamı rahmetle, minnetle anıyorum. Mekânı cennet olsun.

KAYNAKÇA

- Orman Sabri, *Gazali, Adalet ve Sosyal Adalet*, İstanbul: İktisat Yayınları, 2018
Bülbül, Kudret, *Siyaset Bilimi, Kavramlar, Kurumlar, İdeolojiler*, Adres Yayınları, Ankara (ilk baskı 2019, 2. Baskı 2020)
Bülbül, Kudret, *Political Science, Concepts, Institutions, Ideologies*, Adres Yayınları, Ankara, 2020
Bülbül, Kudret, *Siyaset Bilimi Sözlüğü, Adres Yayınları*, Ankara, 2020
Bülbül, Kudret, *Siyasal Bir Düşünür ve Devlet Adamı Said Halim Paşa*, Tezkire Yayınları, Ankara, 2015.
Hadduri, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1999.
Seyyit Kutup, *İslamda Sosyal Adalet*, İstanbul, Çağaloğlu Yayınevi, 1976.